

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

УДК 271.6/.7-67:930.1(5)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.2.27>**Кондратьєва Ірина Владиславівна**доктор філософських наук, професор,
професор кафедри релігієзнавства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-3571-1681**Балинець Артур Віталійович**

магістр II року «Стратегічний менеджмент у сфері національної безпеки»

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська, 60, Київ, Україна

orcid.org/0009-0006-7917-7221

ІСТОРИОГРАФІЯ ОРІЄНТАЛЬНОГО ХРИСТІЯНСТВА ЯК ДЖЕРЕЛО ТОЛЕРАНТНОСТІ: ДОСВІД ГАРАНТУВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Актуальність теми. Дослідження проблем Християнського Сходу пояснюється не лише процесами глобалізації, які в сучасному світі вимагають взаєморозуміння між різними народами та цивілізаціями. Історія свідчить, що народи, які представляли орієнтальне християнство, виконували важливу посередницьку роль у культурному спілкуванні між Європою і мусульманським світом. Тому, дослідження християнсько-мусульманських міжкультурних взаємин, набутого досвідом орієнтальних інституцій, є особливо важливим для подолання викликів, пов'язаних з проблемами релігійної безпеки. Але тема орієнтального християнства залишається малодослідженою в галузі релігієзнавства і тому звернення до творчості відомих в світі дослідників орієнталістики можна вважати введенням в науковий обіг праць, які не перекладалися українською мовою. **Метою статті** стало опрацювання джерельної бази з тематики орієнтального християнства і звернення до творчого наробку відомих істориків, соціологів, теологів, які досліджували історію та становлення інституцій орієнтального християнства. Методи дослідження – історичний, системний, структурно-функціональний а також методи синтезу, аналізу та аналогії, які надали можливість проаналізувати історіографію орієнтального християнства як засобу гарантування релігійної безпеки задля подолання конфліктних ситуацій, що виникають на релігійному ґрунті. **Результати дослідження.** В статті подається ґрунтовний аналіз основних праць відомих дослідників Християнського Сходу, які своїми теоретичними розробками а іноді і практичними зусиллями довели не тільки своєрідність давньосхідних християнських конфесій але їх визначну роль в процесі інкорпорації в інославному середовищі. Йдеться про творчий доробок таких відомих дослідників, як А. Мец, В. Уїгрем, Й. Саєкі, Ф. Дрейк, Р. Фрай, Д. Ленг, М. Бойс, Бат-Йеор, В. Мутафчієва, О. Мейнардус, Хасана бін Талала, і Р. Робертсона а також видатних патрологів ХХ – початку ХХІ століття, таких як В.Ч. Самуель, А. де Альо, С. Брок, У. Макамбер, С. Холл, К. Шьонборн, праці яких перекладені багатьма іноземними мовами, перевидавалися протягом десятиліть але залишаються маловідомими у вітчизняному академічному колі. Звернення до тематики орієнталістики та Християнського Сходу важливе з огляду на перспективи подолання сучасних викликів в питаннях гарантування релігійної безпеки.

Ключові слова: орієнтальне християнство, толерантність, релігійна безпека, християнський схід.

Вступ. В XXI столітті актуалізувалося загострення культурних і релігійних протиріч та ідеологічне протистояння різних політичних систем. Географія поширення цих процесів охоплює традиційні регіони перетину цивілізацій та окремі релігійно-культурні регіони світу.

Релігія завжди грала ключову роль у становленні та соціокультурному розвитку суспільства а останнім часом вона активно впливає на соціальні процеси та виступає вагомим фактором національної свідомості. Британська релігієзнавиця та філософиня Карен Армстронг підсилює цю тезу, зазначаючи, що релігія знову стала тією значною силою, з якою доводиться рахуватися будь-якій владі і яка без сумніву, відіграватиме важливу роль у внутрішній та зовнішній політиці майбутнього [1].

Русійна сила релігійного питання стає об'єктом пильної уваги дослідників і це пов'язано з низкою викликів та загроз сучасності та впливає на безпеку країн та регіонів коли релігія використовується для розпалювання міжрелігійної та міжнаціональної ворожнечі, розхитування конституційного ладу держав, повалення політичних режимів та здійснення державних переворотів, тобто як чинник активного впливу на цивілізаційний розвиток будь-якого соціуму.

Зв'язки України зі Сходом мають багатогранну історію, яка простежується у історичних, дипломатичних, політичних, економічних, культурних та релігійних зв'язках, які століттями розвивалися, змінювалися та адаптувалися до нових умов і завжди викликали значний інтерес українських науковців, які активно досліджують орієнталістику. Християнський схід має глибокі історичні коріння, які вплинули на формування культури та світогляду численних народів і тому дослідження цієї тематики для України є актуальним як для об'єктивного аналізу минулого і його впливу на сучасність так і задля подолання викликів безпеки та релігійної кризи на тлі трагедії тривалої війни.

Сьогодні в колі наукових пошуків академічної спільноти актуалізуються дослідження Християнського Сходу, в історії якого наявні паралелі самотності та трагічних перипетій християнських конфесій, які існують в оточенні і домінуванні ісламу і які за багатовікову історію виробили унікальні форми співіснування. Регіон, в якому зародилося християнство, сформувався традиція та основи його віровчення, став небезпечним для християнських конфесій, що потерпають від проявів ісламського радикалізму, який не тільки позбавляє можливості жити на землі своїх предків але стає загрозою для існування.

Історія Християнського Сходу – це, не тільки хроніка церковного життя і богословські трактати, здебільшого це історія того народу, який об'єднує кожна з Давніх східних церков з тих часів, коли не маючи своєї державності та аристократії, церква вимушена була зосередити на собі питання культурного, суспільно-політичного, а частково і економічного життя арабів-християн. І тому історія християнських церков на Близькому Сході виходить за рамки суто релігійних подій і включає елементи культурології, геополітики, етнографії, дипломатії, динаміки військово-політичних зіткнень і безжалісних міжетнічних конфліктів, тобто охоплює весь життєвий шлях арабо-християнського субетносу.

Метою даної статті є введення в науковий обіг сучасного українського релігієзнавства джерел історичного, релігійно-філософського і богословсько-теологічного характеру, які все ще не стали предметом докладного релігієзнавчого осмислення. Обізнаність з цими джерелами має активізувати зусилля науковців до подальшого всебічного вивчення проблематики орієнтального християнства, яке сьогодні актуалізується проблемами релігійної безпеки.

Методологічною основою статті постали історичний, системний, структурно-функціональний а також методи синтезу, аналізу та аналогії, які надали можливість проаналізувати історіографію орієнтального християнства як засобу гарантування релігійної безпеки задля подолання конфліктних ситуацій, що виникають на релігійному ґрунті.

Йдеться про критичне осмислення ідей та концепцій грандів світової наукової думки, з поміж яких виділяються А. Мец, В. Уїгрем, Й. Саєкі, Ф. Дрейк, Р. Фрай, Д. Ленг, М. Бойс, Бат-Йеор, В. Мутафчієва, О. Мейнардус. Хасана бін Талала, і Р. Робертсона.

Насамперед варто згадати про творчість видатного швейцарського історика і сходознавця Адама Меца (нім. *Adam Mez*, 1869-1917). Класикою світової арабістики стала його праця «Die

Renaissance des Islams» («Мусульманський Ренесанс»)[17], що вийшла з друку після смерті автора у 1922 році. А. Мец у цій праці пропонує панорамний опис мусульманської цивілізації, відповідно, розкриваючи важливі аспекти соціально-політичної та економічної історії Арабського халіфату, його освіти, культури, образу життя, релігійних трансформацій. В чітко окреслених хронологічних рамках IX-X століття н.е. А. Мецом зроблені узагальнення на основі значної кількості арабських джерел та фактичного матеріалу. Зокрема, швейцарський сходознавець подає блискучу характеристику правових та звичаєвих обмежень зіміїв¹ в Арабському Халіфаті, розповідає про цікаві подробиці, що стосуються ставлення халіфів до християн і про особливості реалізації мусульманськими правителями фіскальної політики щодо християнських кліриків. Важливою є аргументація автора на користь впливу сирійських християн на формування мусульманської духовності. Загалом, А. Мец дотримувався точки зору про оптимальне функціонування християнських міллетів у мусульманському світі.

Важливою вдається праця відомого англійського історика та місіонера Уіл'яма Ейнгера Уігрема (*Wigram W. A., 1873-1953*) «An Introduction to the history of the Assyrian Church or the Church of the Sassanide Persian Empire 100-640 A. D.» («Вступ до історії Ассирійської Церкви Сходу або Церкви сасанідської персидської імперії 100-640 років Р.Х.»), написаний у 1910 році [24]. У праці містяться цікаві та ґрунтовно написані матеріали, що стосуються процесів існування не лише східносирійської, але й західносирійської церкви. Зокрема докладно розкривається історія появи і постання католикосату і мафріанату. У. Уігрем наполягав на неспроможності звинувачення Церкви Сходу у схильності до ересі. Більше того, тлумачення ним деяких аспектів доктринального та інституціонального характеру свідчать про явні симпатії англійського історика до сирійського християнства.

Місіонерська діяльність Церкви Сходу стала предметом дослідження японського історика Йоширо Саекі (*Saeki Yoshirō, 1871 – 1965*). Йдеться про його фундаментальну працю «The Nestorian Documents and Relics in China» («Несторіанські документи і реліквії Китаю») [19] (перше видання – Токіо, 1937 року). У першій частині Й. Саекі пропонує переклади багатьох документів «сяючої релігії» (цзінь цзяо), як тоді називали несторіанське віросповідання, знайдених в Китаї і Китайському Туркестані. У другій частині подається систематизований опис історичних реліквій, знайдених в Китаї, Монголії і Маньчжурії. А в третій частині переклади побіжних несторіанських документів і цитати з китайських історичних джерел.

Особливої уваги набувають спроби Й. Саекі розкрити доктринальний зміст таких документів як «Канон Ісуса Месії», «Про милостиве даяння», «Про єдинобожжя», текст стели Сіань-фу. Крім того показовими є свідчення японського історика про вихідців із Мерва у справі євангелізації в Китаї.

До праці Й. Саекі тематично примикає стаття англійського сходознавця Філіпа Сіднея Дрейка (*Drake F.S., 1892 – 1974*) «Nestorian monasteries of the T'ang dynasty» («Несторіанські монастирі династії Тан і місця виявлення несторіанських стел») [6], опублікованої на шпальтах II тому сходознавчого журналу «Monumenta serica» (1936 – 1937). У цій статті можна знайти цікаві повідомлення про монастирське життя танського Китаю. Особливо цікавими є свідчення Ф. Дрейка про несторіанські монастирі в Ордосі і Дунхуані, що були розташовані на шляху до Єнісея.

Ґрунтовним джерелом для наукових розвідок вважається праця видатного американського історика та іраніста Річарда Нельсона Фрайя (*англ. Richard Nelson Frye, 1920 – 2014*) «The Heritage of Persia» («Спадщина Ірана») видана у 1962 році [9]. Ця монографія присвячена питанням історико-культурного, етнічного і релігійного розвитку Ірану упродовж більш ніж 2000-літнього періоду. Але головне, Р. Фраю вдалось показати спадкоємність в культурному розвитку Ірану – починаючи від часів контактування іранців з аріями до тріумфу ісламу на території Персії. Фрай відстоював тезу про визначальну роль іранської цивілізації у розвитку

¹ Зімії (буквально «люди договору») – назва немусульманського населення, тих, хто сповідував християнство, юдаїзм, зороастризм на території держав, створених чи завойованих мусульманами і які жили за законами шариату, окрім законів про особистий статус (шлюб, розлучення).

мусульманської культури. Важливими є подані Р. Фраєм характеристики зороастрійської релігії часів імперії Сасанідів й, відповідно, ставлення мобедів² до сирійських християн; свідчення про несторіанські громади в Ераншахрі; про міжконфесійні негаразди, тощо. Заслуговує уваги узагальнення вченого, зроблені на основі ретельного опрацювання ним пехлевійських, вірменських, сирійських та арабських першоджерел.

Заслуговує уваги доробок відомого англійського історика, вірменознавця Девіда Маршала Ленга (*англ. David Marshall Lang, 1924 – 1991*). Йдеться про його фундаментальну працю «Armenia. Cradle of Civilization» («Вірменія – колыска цивілізації») 1970 року видання [13]. Д. Ленг на основі археологічних даних та історичних матеріалів відтворює релігійні уявлення, звичаї, побут і традиції вірменського народу та питання інституціоналізації Вірменської Апостольської Церкви.

Питання функціонування орієнтальних інституцій в умовах зороастрійського домінування неможливо аналізувати без звернення до творчості англійської історикині-іраністки Мері Бойс (*англ. Nora Elisabeth Mary Boyce, 1920 – 2006*). Свідчення британської дослідниці подані у праці «Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices» («Зороастрійці. Вірування і звичаї») (1979) [3] незамінні для дослідження релігійних традицій імперії сасанідів. М. Бойс пропонує послідовний виклад історії зороастрійської релігії, її доктринальний зміст, ритуальної складової та процесів інституціоналізації. Зауважимо, що аналізований М.Бойс добірний фактичний матеріал заслуговує на довіру, оскільки у 60-х роках вона проводила польові дослідження в традиційних центрах зороастрійського Ірану – Йезді і Кермані. На особливу увагу заслуговують повідомлення М. Бойс про непрості взаємини мобедів і християн в Сасанідській імперії і про переслідування персидських християн при деяких шаханшахах.

При нагоді дослідникам стануть свідчення фундаментальної праці «The Dhimmi: Jews and Christians Under Islam» (1985) («Зіммі»: християни і євреї під владою іслама) [2]. Її автор – єврейська історикиня єгипетського походження Бат Яор (*англ. Bat Ye'or*) справжнє ім'я – Жизель Літман (*англ. Gisèle Littman, n.1933*) а псевдонім Бат Яор означає «Дочка Нілу». У своїй праці вона докладно розкриває статус зімміїв при мусульманському володарюванні, їх права, звичаї, вірування, особливості адаптації до арабського світу. При цьому Бат Яор виходить з тези про наявність у зімміїв саме поступливих прав. У світлі різних історико-культурних ситуацій вона виявляє різні аспекти міжконфесійних відносин. Заслуговують на увагу її тлумачення тих законодавчих актів Османської імперії, які регламентували ставлення держави до християнських підданих та характеристика «синдрому шіммі» в арабських державах.

Варто згадати також про працю болгарської історикині Віри Мутафчієвої (*болг. Вера Мутафчиева, 1929 – 2009*) «Кърджалийско време» (1993) («Корджалійські часи») [25], в якій розкривається положення християн Османської імперії на зламі XVIII-XIX століть і виявляються причини його різкого погіршення. Між іншим, В. Мутафчієва окремо торкається питання ставлення султанів до зімміїв і загалом місця християн у конфесійній конфігурації Османської держави.

Статусу християн у мусульманському оточенні присвячене і дослідження арабського історика, принца Йорданського Хашімітського королівства Хасана бін Талала (*араб. نب ن س ح ل ا ط*, нар.1947) «Christianity in the Arab World» («Християнство в арабському світі») [8]. Книга з передмовою принца Уельського була видана британським видавництвом теології SCM Press у 1995 році. Хасан бін Талал докладно торкається питань історичної своєрідності розвитку орієнтальних інституцій, вкладу східно-християнської традиції у формування арабо-мусульманської цивілізації та міжконфесійних стосунків різних етносів. Показовим є бачення арабським істориком дискусійних питань історії інституцій Сходу й зокрема характеристика ним основних християнських конфесій у мусульманському оточенні.

Значним джерелом вивчення коптського християнства слід визнати праці відомого німецького історика і теолога Отто Фрідріха Августа Мейнардуса (*нім. Otto Friedrich August Meinardus,*

² Мобеди – священнослужителі в зороастризмі

1925 – 2005). Йдеться зокрема про такі його публікації як «Two Thousand Years of Coptic Christianity» (1999) («Дві тисячі років єгипетському християнству») [16] і «Coptic Saints and Pilgrimages» (2002) («Коптські святі і місця паломництва») [15]. У цих працях можна знайти цікаві свідчення про витоки та поширення християнства в Єгипті, про процеси інституціоналізації Коптської церкви, її традиції, богословські доктрини і обрядовість. Особливу увагу О. Мейnardус приділяє різноманітним аспектам коптської духовності і характеристиці церковних споруд, монастирів і їх реліквій на території Єгипту. Між іншим О. Мейnardусу вдалось змістовно розкрити особливості монастирського життя та подати історію понтифіків Коптської церкви.

Корисним і змістовним вважаємо церковно-історичний довідник американського дослідника, католика за віросповіданням Рональда Роберсона (*англ. Ronald Roberson, 1938 – 2022*) «The Eastern Christian Churches» («Східні християнські церкви»), перша публікація якого відбулася у 1986 році та подальша численна кількість перевидань багатьма мовами [18]. За формою книга презентується як довідник але за своїм змістом вона виходить за межі суто довідкової літератури і є однією зі спроб осмислити історичний шлях християнства. Цікавим для дослідників є погляд автора на історію Ассирійської Церкви Сходу та аналіз сприйняття та ідентифікація орієнтальних інституцій з католицької точки зору.

Окремо потрібно згадати про творчий доробок видатних патрологів ХХ – початку ХХІ століття, таких як В.Ч. Самуель, А. де Алльо, С. Брок, У. Макамбер, С. Холл, К. Шьонборн. Основним здобутком яких, було поглиблене з'ясування догматичних й зокрема христологічних питань, які, в свою чергу, чітко окреслюють своєрідність вчення Несторія, несторіан і антихалкідонітів.

Почнемо з розгляду роботи американського патролога, до речі клірика Маланкарської Православної Церкви Індії Вілакуела Черіана Самуеля (*англ. Samuel Vilakuvel Cherian 1912-1998*). Додамо, що В.Ч. Самуель автор багатьох доктринальних книг та статей також був постійним учасником неофіційних православно-орієнтальних богословських семінарів та конференцій і за три десятиліття зробив значний внесок в екуменічний рух на міжнародній арені. Він був акредитованим делегатом Індійської православної церкви на чотирьох Генеральних асамблеях Всесвітньої ради церков а його ідеї та пропозиції, викладені в книзі «The Council of Chalcedon Re-Examined: Historical Theological Survey» («Пересмотр Халкидонского собора: исторический теологический обзор») [21], яка була видана багатьма мовами. Ця книга стала результатом теоретичних та практичних зусиль з вивчення православної віри і по праву вважається найвагомим дослідженням з христології та Халкідонського собору в ХХ столітті. Також ця тематика висвітлювалася В.Ч. Самуелем в його численних статтях, серед яких «The Christology of Severus of Antioch» («Христологія Севіра Антіохійського») [20], опублікованій у IV томі журналу Асоціації ефіопо-елліністичних досліджень «Абба Салама» за 1973 рік. В ній В. Самуель наполягав на кардинальному протиставленні христологічних доктрин Севіра Антіохійського та Іоанна Дамаскіна.

Значним здобутком патристичної думки ХХ століття виявляється творчість відомого бельгійського історика, сиріолога, члена ордену францисканців Андре де Алльо (*англ. André de Halleux, 1929 – 1994*). Він уславився як автор класичної праці про Філоксена Маббугського (1963) та низки ґрунтовних патрологічних досліджень. Важливою вважається подана А. де Алльо характеристика історичної ситуації, що сприяла христологічним дискусіям другої половини V – першої половини VI століття у творі «Філоксен Маббугський. Його життя, твори, теологія» [12]. Крім того, показовим є аналіз христологічної доктрини монофізита Філоксена. Втім доволі інформативною і особливо корисною для дослідників слід визнати його статтю «Перша сесія Ефеського собору (22 червня 431 р.)» [10], опубліковану у 69 томі журналу «Ephemerides Theologicae Lovanienses» (Лувенські теологічні нотатки) за 1993 рік. А. де Алльо у категоричній формі проголошує акти Ефеського собору проти Несторія нелегітимними і більше того, христологічну доктрину Несторія, яку обговорювали під час засідань собору він вважає тією, що не відповідала дійсності. Тобто насправді обговорювалась «перекручена» христологія, яку просто приписали Несторію. Тому до уваги дослідників пропонується і стаття А. де

Алльо «Несторій. Історія і доктрина» [11], публіковану в журналі «Irenikon» за 1993 рік. У цій статті відомий бельгійський патролог чітко розрізняє вчення самого Несторія і несторіанство і цю тезу можна вважати однією з основних в аспекті аналізу христологічної доктрини Церкви Сходу.

Важливі аспекти віровчення орієнтальних інституцій неможливо осмислити не беручи до уваги ідеї та концептуальні рішення видатного англійського патролога, спеціаліста в області сиріології, професора Оксфордського університету, члена папської Академії Наук Себаст'яна Поля Брока (*англ. Sebastian Paul Brock, н. 1938 р.*). саме С. Брок переклав на англійську мову ключові христологічні фрагменти, взяті з Сунхадоса (*Sunodicon orientale*) – збірки соборних актів Церкви Сходу. Праці С. Брока стали фундаментальною базою роз'яснення історичного непорозуміння в ставленні до Давніх східних церков. В статті «The Christology of the Church of the East» («Христологія Церкви Сходу») (1994) [5] англійський патролог розрізняє орієнтальні церкви (відомі як монофізитські) і Церкву Сходу. При цьому він аргументовано стверджує про недоречність найменування послідовників Ассирійської Церкви Сходу несторіанами.

В праці «The «Nestorian» Church: A lamentable misnomer» (1996 р.) («Несторіанська» церква: сумна неправильна назва) [4] він зазначає, що коріння непорозуміння простежується в хибній історіографічній традиції, яка домінувала практично в усіх підручниках церковної історії від давнини до наших днів, у результаті чого термін «несторіанська церква» стає стандартною назвою для стародавньої східної церкви, яка в минулому називала себе «Церква Сходу», а сьогодні віддає перевагу більш повній назві «Ассирійська Церква Сходу» і позначення її «несторіанською» є не лише неввічливим для сучасних членів цієї церкви, але й, недоречним і таким, що вводить в оману. Крім того, в своїх подальших працях С. Брок запропонував семичленну модель ідентифікації христологічних позицій IV-VII століть, яка заслуговує на вивчення.

С. Брок, член Британської академії і продовжує свою творчу діяльність, так в 2022 р. вийшла нова його праця з символічною назвою «Christ's body as a garment in Syriac tradition» («Тіло Христа як одяг у сирійській традиції»).

На увагу заслуговує також і невелика за обсягом стаття англійського патролога Уіл'яма Макомбера (*англ. Macomber William F., 1921 – 2008*) «The Christology of the Synod of Seleucia-Ctesiphon (AD 486)» (Христологія собора Селевкіє-Ктесифонського, 486 рік від Р.Х.), [14] опублікована у 24 томі сходознавчого журналу «Orientalia Christiana Periodica» за 1958 рік. У цій статті У. Макомбер, аналізуючи діяння собору 486 року, відверто називає його несторіанським. Подібна теза зазнає верифікації у сучасних дослідженнях і цікава як окрема точка зору.

Слід згадати цікаву працю ще одного англійського патролога Стюарта Джорджа Холла (*англ. Stuart G. Hall, н. 1928 р.*) «Doctrine and Practice in the Early Church» («Вчення і життя ранньої церкви») (1991) [23]. У цій праці він розкриває особливості становлення церковних доктрин і догматів упродовж перших п'яти віків. При цьому достатньо аргументованими та конфесійно неупередженими слід визнати міркування автора про Кирила Олександрійського, Несторія, акти Ефеського і Халкідонського собору (глави 20-21 праці).

В аспекті уточнення христологічних доктрин та термінології при нагоді стане праця сучасного німецького патролога Крістофа Шьонборна (*нім. Christoph Schönborn, н. 1945 р.*) «God Sent His Son: A Contemporary Christology» (Бог послав Сина Свого. Сучасна христологія) (2002) [22]. Христологія – це завжди віра, яка шукає розуміння і пояснення. Книга «Бог послав Свого Сина» поєднує повноту і наукову точність підручника, але при цьому має проникливість і особисту значимість духовного твору в якому ретельно досліджується давнина та середньовіччя. Уваги та аналізу заслуговують міркування автора про радикального олександрійця, «монофізита» Аполлінарія і радикального антиохійця Несторія. Крім того, К. Шьонборн приділяє особливу увагу докладному критичному викладу Халкідонського оросу.

Висновки. Введення в науковий обіг історіографічної бази сучасної орієнталістики є важливим та своєчасним з декількох причин. Інституції орієнтального християнства набули значного досвіду у взаємодії з іншими віросповіданнями протягом віків. У контексті спілкування з зороастрийцями, мусульманами та православними вони виробили своєрідні принципи інкорпорації

в іноконфесійні суспільства та форми взаємодії з домінуючими інституціями. Цей довгий процес сприяв формуванню цілеспрямованої та виваженої міжконфесійної політики, що включала регламентацію принципів толерантності. На історичних теренах України, зокрема в Криму, подібні підходи застосовувалися інституціями Вірменської Церкви у їх стосунках з мусульманами та православними спільнотами.

Досвід взаємин між християнськими інституціями Сходу та іншими віросповідними структурами є важливим для сучасного розуміння міжконфесійних проблем, з якими стикається Україна. Цей досвід може служити прикладом у вирішенні сучасних викликів та сприяти оптимізації стосунків між різними релігійними спільнотами країни.

Орієнтальне християнство часто ставало фактором консолідації етнічних меншин. Вивчення формування етноконфесійних спільнот асирійців, сирійців, вірмен, коптів та ефіопів, а також впливу цих спільнот на культуру та релігійну думку, є важливими аспектами релігійної історії людства.

Вивчення інституцій орієнтального християнства та їх досвіду у взаємодії з іншими віросповіданнями є важливим для забезпечення релігійної безпеки. Цей досвід показує, як різні релігійні спільноти можуть співіснувати та взаємодіяти, зберігаючи свою ідентичність та віру, але при цьому не перешкоджаючи іншим релігіям. Вивчення цього досвіду може допомогти сучасним суспільствам уникнути конфліктів на релігійній основі, розвивати толерантне ставлення до інших віросповідань і забезпечити однаково неупереджене ставлення для всіх релігійних груп. Такий підхід сприяє стабільності та спокою у суспільстві, що є важливим фактором релігійної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Armstrong Karen. *The Battle for God: Fundamentalism in Judaism, Christianity and Islam*. Harpercollins Pb, 2001. 480 p. ISBN: 0345391691, 9780345391698
2. Bat Ye'or. *The Dhimmi: Jews & Christians Under Islam*. 2001. 444 p.
3. Boyce Mary. *Zoroastrians. Their Religious Beliefs and Practices*. Routledge, 2000. 288 p. ISBN: 9780415239035
4. Brock Sebastian P. The «Nestorian» Church: A lamentable misnomer. *Bulletin of the John Rylands Library*. 1996. 78(3). P. 23-35.
5. Brock Sebastian P. The Christology of the Church of the East. <https://doi.org/10.3390/rel15040457>
6. Drake F.S. Nestorian monasteries of the T'ang dynasty. *Monumenta Serica: Journal of Oriental studies of the Catholic University of Peking*. Vol. 1-2. Tokio, 1936-1937. pp. 293-340.
7. El Hassan bin Talal, HRH Crown Prince. *Christianity in the Arab World*. London: Arabesque Int., 1995. 120 p. ISBN-10 : 1898259054
8. El Hassan Bin Talal. *Christianity in the Arab World*. Arabesque Books/BET Publications, 1995. 120 p. ISBN-10:1898259054
9. Frye Richard Nelson *The Heritage of Persia*. Mazda Publishers, 1993. 330 p.
10. Halleux de, A. La premiere session du Concile d'Ephese (22 juin 431). *Ephemerides Theologicae Lovanienses*, 1993. Vol. 69. P. 48-87.
11. Halleux de, A. Nestorius. *Histoire et Doctrine*. Irenikon, 1993. Vol 66. № 1. P. 38-51; № 2. P. 163-178.
12. Halleux de, A. Philoxene de Mabbog. Sa vie, ses ecrits, sa theologie. Louvain Impr. orientaliste, 1963. 571 p.
13. Lang David Marshal. *ArmeniaCradle of Civilization*. London. Routledge, 2021. 336 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003251033>
14. Macomber W. F. The Christology of the synod of Seleucia-Ctesiphon AD 486. *Orientalia Christiana Periodica*. Roma. 1958. Vol. XXIV (I-II). p. 142-154.
15. Meinardus O. *Coptic Saints and Pilgrimages*. Cairo-New York: The American University in Cairo Press, 2002. 122 p.
16. Meinardus O. *Two Thousand Years of Coptic Christianity*. Cairo-New York: The American University in Cairo Press, 2002. 344 p.

17. Mez A. Die Renaissance des Islams. Heidelberg: C. Winter, 1922. 492 p.
18. Roberson Ronald. The Eastern Christian Churches: A Brief Survey. Orientalia Christiana, 1999. 276 p. ISBN-10: 8872103215
19. Saeki Y. The Nestorian Documents and Relics in China. Tokyo: Toxobunkwa gakuin, 1937. 518 p.
20. Samuel V. C. The Christology of Severus of Antioch. Abba Salama. Athens, 1973. Vol. IV. P. 126-190.
21. Samuel V. C. The Council of Chalcedon Re-Examined Paperback. The Oriental Orthodox Library, 2005. 374 p.
22. Schönborn Christoph. God Sent His Son: A Contemporary Christology. Ignatius Press. 2002. 412 p.
23. Stuart G. Holl. Doctrine and Practice in the Early Church, 2nd Edition. Cascade Books. 2011. 272 p.
24. Wigram W. A. An Introduction to the history of the Assyrian Church or the Church of the Sassanide Persian Empire 100-640 A. D. London, New York : S.P.C.K.; E.S. Gorham, 1910. repr: Piscata Way: First Gorgians Press Edition, 2004. XVIII, 318 p. ISBN: 0837080789
25. Мутафчиева В. Кърджалийско време. София: Издателство на Българската академия на науките, 1993. 415 с. ISBN: 954-430-127-5

REFERENCES

1. Armstrong Karen. (2001). The Battle for God: Fundamentalism in Judaism, Christianity and Islam. Harpercollins Pb, 2001. 480 p. ISBN: 0345391691, 9780345391698 [in English]
2. Bat Ye'or. (2001). The Dhimmi: Jews & Christians Under Islam. 2001. 444 p. [in English]
3. Boyce Mary. (2000). Zoroastrians. Their Religious Beliefs and Practices. Routledge, 2000. 288 p. ISBN: 9780415239035 [in English]
4. Brock Sebastian P. (1996) The «Nestorian» Church: A lamentable misnomer. Bulletin of the John Rylands Library. 1996. 78(3). P. 23-35. [in English]
5. Brock Sebastian P. (2024). The Christology of the Church of the East. <https://doi.org/10.3390/rel15040457> [in English]
6. Drake F.S. (1937). Nestorian monasteries of the T'ang dynasty. Monumenta Serica: Journal of Oriental studies of the Catholic University of Peking. Vol. 1-2. Tokio, 1936-1937. pp. 293-340. [in English]
7. El Hassan bin Talal, HRH Crown Prince. (1995). Christianity in the Arab World. London: Arabesque Int., 1995. 120 p. ISBN-10 :1898259054 [in English]
8. El Hassan Bin Talal. (1995). Christianity in the Arab World. Arabesque Books/BET Publications, 1995. 120 p. ISBN-10:1898259054 [in English]
9. Frye Richard Nelson. (1993). The Heritage of Persia. Mazda Publishers, 1993. 330 p. [in English]
10. Halleux de, A. (1993). La premiere session du Concile d'Ephese (22 juin 431). Ephemerides Theologicae Lovanienses, 1993. Vol. 69. P. 48-87. [in English]
11. Halleux de, A. (1993). Nestorius. Histoire et Doctrine. Irenikon, 1993. Vol 66. № 1. P. 38-51; № 2. P. 163-178. [in English]
12. Halleux de, A. (1963). Philoxene de Mabbog. Sa vie, ses ecrits, sa theologie. Louvain Impr. orientaliste, 1963. 571 p. [in English]
13. Lang David Marshal. (2021) Armenia Cradle of Civilization. London. Routledge, 2021. 336 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003251033> [in English]
14. Macomber W. F. (1958). The Christology of the synod of Seleucia-Ctesiphon AD 486. Orientalia Christiana Periodica. Roma. 1958. Vol. XXIV (I-II). p. 142-154. [in English]
15. Meinardus O. (2002). Coptic Saints and Pilgrimages. Cairo-New York: The American University in Cairo Press, 2002. 122 p. [in English]
16. Meinardus O. (2002). Two Thousand Years of Coptic Christianity. Cairo-New York: The American University in Cairo Press, 2002. 344 p. [in English]
17. Mez A. (1922). Die Renaissance des Islams. Heidelberg: C. Winter, 1922. 492 p. [in English]
18. Roberson Ronald. (1999). The Eastern Christian Churches: A Brief Survey. Orientalia Christiana, 1999. 276 p. ISBN-10: 8872103215 [in English]

19. Saeki Y. (1937). *The Nestorian Documents and Relics in China*. Tokyo: Toxo bunkwa gakuin, 1937. 518 p. [in English]
20. Samuel V. C. (1973). *The Christology of Severus of Antioch*. Abba Salama. Athens, 1973. Vol. IV. P. 126-190. [in English]
21. Samuel V. C. (2005). *The Council of Chalcedon Re-Examined Paperback*. The Oriental Orthodox Library, 2005. 374 p. [in English]
22. Schönborn Christoph. (2002). *God Sent His Son: A Contemporary Christology*. Ignatius Press. 2002. 412 p. [in English]
23. Stuart G. Holl. (2011). *Doctrine and Practice in the Early Church*, 2nd Edition. Cascade Books. 2011. 272 p. [in English]
24. Wigram W. A. (2004). *An Introduction to the history of the Assyrian Church or the Church of the Sassanide Persian Empire 100-640 A. D.* London, New York : S.P.C.K.; E.S. Gorham, 1910. repr: Piscata Way: First Gorgians Press Edition, 2004. XVIII, 318 p. ISBN: 0837080789 [in English]
25. Мутафчиева В. (1993). *Кърджалийско време*. София: Издателство на Българската академия на науките, 1993. 415 с. ISBN: 954-430-127-5 [in Bulgarian]

Kondratieva Iryna Vladyslavivna

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Religious Studies Department
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3571-1681

Balynets Artur Vitaliyovych

2-nd year Master's degree student, The national security strategic management
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0009-0006-7917-7221

HISTORIOGRAPHY OF ORIENTAL CHRISTIANITY AS A SOURCE OF TOLERANCE: EXPERIENCE IN GUARANTEEING RELIGIOUS SECURITY

Relevance of the Topic. *The study of Eastern Christianity issues is explained not only by the processes of globalization, which in the modern world require mutual understanding between different nations and civilizations. History shows that the peoples representing Oriental Christianity played an important intermediary role in cultural communication between Europe and the Muslim world. Therefore, the study of Christian-Muslim intercultural relations, based on the experience of Oriental institutions, is particularly important for overcoming challenges related to religious security issues. However, the topic of Oriental Christianity remains underexplored in the field of religious studies, so turning to the works of world-renowned Orientalists can be seen as introducing into scholarly circulation works that have not been translated into Ukrainian. The purpose of the article is to process the source base on the topic of Oriental Christianity and to refer to the creative work of famous historians, sociologists, and theologians who have studied the history and formation of Oriental Christian institutions. Research methods – historical, systemic, structural-functional, as well as methods of synthesis, analysis, and analogy, which made it possible to analyze the historiography of Oriental Christianity as a means of ensuring religious security to overcome conflict situations arising on religious grounds. Research results. The article provides a thorough analysis of the main works of famous researchers of the Christian East, who with their theoretical developments and sometimes practical efforts have proved not only the uniqueness of ancient Eastern Christian denominations but also their significant role in the process of incorporation into the non-Christian environment. This concerns the creative work of such well-known researchers as A. Metz, V. Wigrem, J. Saeki, F. Drake, R. Fry, D. Lang, M. Boyce, Bat-Yeor, V. Mutafchieva, O. Meinardus, Hasan bin Talal, and R. Robertson, as well as prominent patrologists of the 20th – early 21st centuries, such as V. Ch. Samuel, A. de Allo, S. Brock, W. Makamber, S. Hall, K. Schonborn, whose works have been translated into many foreign languages, reissued for decades but remain little known in*

the domestic academic community. Turning to the topics of Oriental studies and the Christian East is important in view of the prospects for overcoming modern challenges in the field of ensuring religious security.

Key words: *Oriental Christianity, tolerance, religious security, Christian East.*